

Extra limites

Extra limites

Redakcja
Marcin Bohr i Milena Teska

Poznań–Wrocław 2017

Pracę do druku opiniowała
prof. dr hab. Hanna Kóčka-Krenz

Redaktor
Anna Broczkowska-Nguyen

Przygotowanie do druku
Bartłomiej Gruszka

Projekt okładki
Andrzej Michałowski

Publikację wydano z finansowym wsparciem
Instytutu Archeologii Uniwersytetu
im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego

Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych
Uniwersytetu Wrocławskiego

© Copyright by Autorzy & Extra limites, Poznań–Wrocław 2017, Poland

ISBN 978-83-946591-4-1
ISBN 978-83-61416-14-2

Wydawca
Instytut Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Collegium
Historicum, ul. Umultowska 89D, 61-614 Poznań; www.archeo.amu.edu.pl;
tel. (61) 829-1406; e-mail: iauam@amu.edu.pl

Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, ul. Szewska 48, 50-139 Wrocław;
www.archeo.uni.wroc.pl; tel. (71) 375-2975; e-mail: iar@uwr.edu.pl

Druk
Drukarnia Art-Service, ul. Wincentego Pola 8H, 58-500 Jelenia Góra;
www.art-service.com.pl; tel. (75) 753-4952; e-mail: info@art-service.com.pl

SPIS TREŚCI

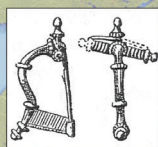
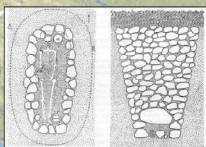
Marcin Bohr, Milena Teska <i>„Extra limites”. Otwarte seminaria archeologiczne poświęcone okresowi przed- rzymskiemu, wpływów rzymskich i wędrówek ludów w Europie Środkowej</i>	9

Artur Błazejewski <i>Kultura przeworska a nadłabski krąg kulturowy w okresie rzymskim. Przegląd problematyki</i>	17
Andrzej Michałowski <i>W cieniu typologii... Czy można polubić okres wpływów rzymskich?</i>	35
Paweł Madera <i>Starożytna technika i technologia dymarska na Śląsku z punktu widzenia eksperymentatora</i>	47
Jes Martens <i>The social organization of the Pre-Roman communities in Northern Europe</i> [plakat]	75

Marek Źółkiewski	
<i>Pomiędzy kulturą jastorfską a kulturą przeworską. Zespoły ceramiczne ze stanowiska nr 8 w Grabkowie, woj. kujawsko-pomorskie</i>	77
Mirosław Rudnicki	
<i>Problem zasięgu terytorialnego grupy olsztyńskiej. Próba nowego spojrzenia</i>	87
Szymon Orzechowski	
<i>Rzymskie kopalnictwo rud metali – własność kopalń, metody eksploatacji i wpływ na środowisko przyrodnicze</i>	119
Tina Milavec	
<i>Defending Italy from the north-east: Claustra Alpium Iuliarum and its interpretations</i>	147
<i>Seminaria „Extra limites”. Osiągnięcia, perspektywy, cele. Pierwsze urodziny cyklu [plakat]</i>	163
W. Haio Zimmermann	
<i>Settlement continuity on the Geest in the Elbe-Weser Dreieck from the Pre-Roman Iron Age to the Middle Ages [plakat]</i>	165
Marta Krzyżanowska	
<i>Niewidoczne gołym okiem. Krótkie wprowadzenie do problematyki szkła rzymskiego</i>	167
Piotr Łuczkiewicz	
<i>Nie tylko o handlu. Mechanizmy rozprzestrzeniania obcych dóbr w młodszy okresie przedrzymskim w środkowej Europie [plakat]</i>	177
Eduard Droberjar	
<i>Grupa winarzycka w Czechach (vinařická). O zróżnicowaniu kulturowym i rozwarstwieniu społecznym barbarzyńców w V wieku [plakat]</i>	179

Anna Strobin	
<i>Wysoczyzna Żarnowiecka w okresach młodszym przedrzymskim, rzymskim i wędrówek ludów na przykładzie stanowiska 12 w Brzynie, pow. pucki [plakat]</i>	181
Judyta Rodzińska-Nowak	
<i>Co jadali mieszkańcy „barbarzyńskiej” Europy?</i>	183
Krzysztof Socha	
<i>Birytualne cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich z Górzycy nad środkową Odrą</i>	201

<i>Z kuluarów spotkań „Extra limites”</i>	243

**ZAKŁAD PRAHISTORII POWSZECHNEJ EPOKI ŻELAZA
INSTYTUTU PRAHISTORII UNIwersYTETU im. ADAMA MICKIEWICZA**

**ZAKŁAD ARCHEOLOGII BARBARICUM I PROWINCJI RZYMSKICH
INSTYTUTU ARCHEOLOGII UNIwersYTETU WROCŁAWSKIEGO**

**MAJĄ ZASZCZYT ZAPROSIĆ
W DNIU 9 MAJA 2014 R. O GODZ. 11
NA WYSTĄPIENIE**

prof. dr. hab. Artura Błażejewskiego

**KULTURA PRZEWORSKA A STREFA NADŁABSKA
W POLSCE POŁUDNIOWO-ZACHODNIEJ
W OKRESIE RZYMSKIM**

**wykład odbędzie się w sali im. J. Burszty
Coll. Historicum UAM w Poznaniu
ul. Św. Marcin 78**

Artur Błazejewski
Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego

KULTURA PRZEWORSKA A NADŁABSKI KRĄG KULTUROWY W OKRESIE RZYMSKIM

Przegląd problematyki

ABSTRACT: The problem of contacts between co called Przeworsk Culture and the Elbe River zone in the Roma Period is present in the archaeological literature since the first half of the 20th century.

It could be divided in several, chronological parts. First of all, we should see the connections between Przeworsk Culture and the Elbe zone (so: Jastorf Culture) in the Pre-Roman Iron Age. The series of the archaeological sites representing the mixed character are known since 50 years, but never deeply studied, as for ex.: Domaniowice, Żukowice and perhaps Nosocice, with only one lately published settlement complex find at Bytomin near Głogów.

The other problem is the activity of the Elbe ("Suebian") elements during the rebuilding of the Przeworsk Culture settlement structure at the beginning of the 1st Century AD, after the deep demographical crisis in the South-West part of this culture. It has to be understood as the result of the contacts between both populations, but as the result of some migrations as well. It is visible in the fins (metal artefacts, pottery), but also in the relics of houses at the settlements and the iron production methods.

The different way of contacts we can observe in the case of the time of the Marcomannic Wars. The sites from both sides of the Sudetes proves the intensity of contacts, and most probably, the migrations of this period. Starting from the end of the 3rd century AD we can see the movement of the settlement due South, in the mountainous area. At the same time in the territory of South-West Poland we can observe the expansion of the so called Luboszyce Culture (no doubt of the Elbe-Region character) and the presence of the inhumation graves, also of the western, Elbe-Germanic provenience.

Quiet other problem is the cultural change during the Migration Period, however in the 5th/6th century, despite the demographical crisis and settlement break-dawn, the finds of the Elbe-Germanic type are also known from the territory of Silesia.

KEYWORDS: Przeworsk Culture, Roman Period, Elbe river region, inter-cultural contacts.

Relacje tzw. kultury przeworskiej z jej najbliższym, zachodnim i południowym sąsiadem, tj. nadłabskim kręgiem kulturowym, wydają się kluczowe, gdy chodzi o badanie przemian kulturowych w środkowoeuropejskim Barbaricum w okresie rzymskim. Miały one wpływ na przemiany kulturowe, społeczne, demograficzne na obszarze od dorzecza Łaby na zachodzie po dorzecze Wisły na wschodzie, a także, w wyniku migracji i kontaktów dalekosiężnych, w innych strefach kulturowych oraz w pewnym zakresie w prowincjach rzymskich.

Na ten temat wypowiadałem się w pewnym zakresie przy okazji analizowania wpływów ze strefy reńsko-wezerskiej w kulturze przeworskiej (A. Błażejowski 2007). Przede wszystkim jednak w dość skrótowy sposób przedstawiłem dotychczasowy stan badań w tym zakresie (A. Błażejowski 2008). Ze względu na wagę tej problematyki postanowiłem przedstawić ją szerzej, opierając się także na najświeższych odkryciach i publikacjach. Trzeba tu koniecznie wspomnieć o pracy doktorskiej Katarzyny Ibragimow, jeszcze nieopublikowanej (K. Ibragimow 2012), w której obszernie są omówione wzajemne relacje południowo-zachodniej części osadnictwa kultury przeworskiej z obszarem Kotliny Czeskiej, Moraw i Dolnej Austrii. Podstawowe znaczenie mają też publikacje S. Pazdy (1980; 1984), który niejednokrotnie naświetlał sprawy kontaktów ludności kultury przeworskiej z innymi środowiskami kulturowymi, przede wszystkim właśnie z kręgiem nadłabskim.

Na wstępie trzeba zaznaczyć, że niniejszy artykuł nie jest poświęcony kontaktom kultury przeworskiej z grupami kulturowymi dorzecza Łaby w okresie przedrzymskim (lateńskim). Zagadnienia te zostały dość obszernie poruszone we wspomnianej pracy K. Ibragimow, jednakże od czasu jej powstania pojawiły się nowe materiały i publikacje wnoszące, moim zdaniem, nowe informacje do badań nad tą problematyką; podobnie zresztą jak nad kontaktami w okresie rzymskim. Wypada więc przedstawić kilka uwag dotyczących znalezisk z okresu przedrzymskiego – ze względu na ich rolę w kształtowaniu się obrazu kulturowego na obszarze Nadodrza i Nadłabia po przełomie er.

Przede wszystkim trzeba wspomnieć kwestię genezy kultury przeworskiej w kontekście kontaktów dorzecza Odry z obszarem Nadłabia. W przypadku omawianej kultury w tradycyjnym rozumieniu – jako całości obejmującej terytorium środkowej i południowej Polski w dorzeczach Odry i Wisły – sądzę, iż w gruncie rzeczy nie można mówić ani o jednolitym, zwartym procesie genetycznym z jednego pnia kulturowego, ani tym bardziej o jednolitym rozwoju. Na tak ogromnym obszarze tworzenie się tego, co nazwano niegdyś kulturą przeworską, w moim przekonaniu nigdy nie było zwarte i jednakowe. W zasięgu występowania najstarszych jej stanowisk datowanych na fazę A1, tj. w zasadzie wyłącznie w zachodniej Polsce, szczególnie na środkowym Nadodrzu (por. A. Błażejowski 1998, s.16), należy się liczyć z jej pojawieniem się w formie już ukształtowanej. Być może należy postrzegać ten proces jako akt bardzo dynamiczny, odbywający się w ramach populacji przemieszczających się, pozyskujących „zewnątrzne” elementy kulturowe (pochodzące od innych, różnych populacji, w tym niektórych także przemieszczających się). Nie można tu wykluczyć kontaktu z populacjami reprezentującymi „jastorfski” model kulturowy, który to kontakt mógł przyczynić się w jakimś stopniu do ukierunkowania rozwoju populacji „przeworskich” na zachodzie obecnej Polski. Wydaje się, że taki właśnie kontakt doku-

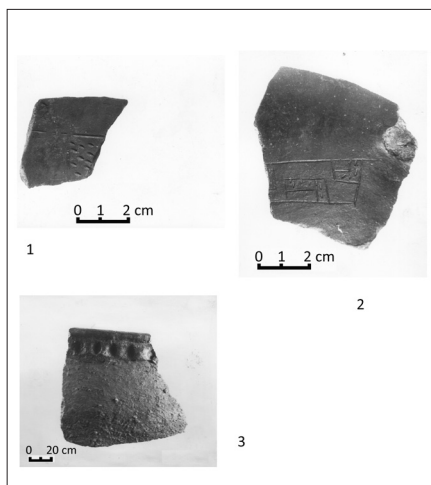
mentuje dziś wykryty i częściowo przebadany kompleks osadniczy z Bytomina, stan. 1 i 6 na wschodnim przedmieściu Głogowa (A. Błażejowski, M. Diakowski, J. Markiewicz 2014; R. Kuźbik, A. Błażejowski 2016, s. 42). Nie jest jasna relacja najstarszych grup „przeworskich” z ludnością kultury pomorskiej. Kwestię tę będzie można wyjaśnić m.in. na podstawie powtórnej, dogłębnej analizy cmentarzyska w Nosocicach (K. Tackenberg 1925, s. 8–16) – obecnie części Głogowa, a także cmentarzyska w Domaniewiczach, znanego do tej pory jedynie z krótkiego sprawozdania (A. Kołodziejski 1973).

Zweryfikowania wymaga w ogóle sprawa kwalifikacji kulturowej niektórych zespołów z wymienionych tu stanowisk. Może to nastręczyć pewnych trudności, ponieważ często trudno wskazać zasadnicze różnice między znaleziskami kultur pomorskiej i jastorfskiej, szczególnie w odniesieniu do naczyń ceramicznych z osad. Na obszarach położonych bardziej na wschód, szczególnie w Polsce środkowej i w dorzeczu Wisły, należy zdecydowanie liczyć się z udziałem populacji „pomorskich” w tworzeniu struktur osadniczych nowej kultury przeworskiej, czyli w zasadzie najpewniej z akulturacją miejscowych grup ludności wywołaną przez elementy napływowe z dorzecza Odry (por. T. Dąbrowska, Z. Woźniak 2005, s. 93). Kwestie te, jak wspomniałem, wymagają jeszcze wielu studiów, a przede wszystkim opracowania licznych materiałów zabytkowych dotąd nieopublikowanych.

Inaczej zgoła przedstawia się sprawa kontaktów kultury przeworskiej z kręgiem nadłabskim w okresie wpływów rzymskich. Trzeba koniecznie przypomnieć, że pod koniec okresu przedrzymskiego w zachodniej strefie kultury przeworskiej na obszarze dorzecza Odry doszło do wyraźnego załamania osadniczego, które jednak nie wystąpiło na całym tym terenie z jednakowym nasileniem (K. Godłowski 1985, s. 36–37). Jak było to często wskazywane przez licznych autorów, kryzys ten jest najbardziej widoczny na Dolnym Śląsku i w południowej Wielkopolsce. Inne skupiska kultury przeworskiej zlokalizowane nad Prosną, w tym także w okolicach Kluczborka na Opolszczyźnie (G. Martyniak, R. Pastwiński, S. Pazda 1997, s. 82–84; A. Błażejowski 1998, s. 25), funkcjonowały wciąż bardzo dobrze – wiele wskazuje nawet na rozwój sieci osadniczej. Na bardzo długo zupełnie zanikło osadnictwo „przeworskie” w południowej strefie Górnego Śląska, którego ślady w okresie przedrzymskim dostrzegała (moim zdaniem zupełnie słusznie) B. Czerska – nie ma żadnych podstaw, aby pozyskane przez tę badaczkę zabytki wiązać np. z kulturą jastorfską. Dokumentują to wyraźnie zachowane zabytki (ryc. 1; por. inne zdanie: K. Godłowski 1985, s. 27).

Stosunkowo najmniej gęstość osadnictwa zmalała w międzyrzeczu Bystrzycy i Oławy, na żyznych czarnych ziemiach – to zapewne wynikało również z funkcjonowania na tym terenie oddzielnego plemienia. Obserwowana tu kultura materialna wykazuje dość liczne odmienności w stosunku do sąsiednich rejonów osadniczych (w różnych aspektach), co jeszcze bardziej wzmacnia tezę o indywidualnym rozwoju tego obszaru (do czego będę jeszcze nawiązywał nieco dalej).

Sytuacja ta jest z pewnością odbiciem podziałów plemiennych dotyczących ludności omawianej kultury. Najwyraźniej niektóre z nich uczestniczyły w istotnych i dalekich migracjach, inne pozostawały w swoich dotychczasowych siedzibach. Zjawiska te są korelowane z dobrze znanymi wielkimi przesunięciami ludności celtyckiej i germańskiej w czasie wyprawy Ariowista (K. Godłowski 1985, s. 128, 138–140).

Ryc. 1. Nowa Cerekwia, pow. głubczycki. Ceramika kultury przeworskiej z budynków (fot. R. Sierka, Archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego)

Ważne jednak jest to, że już na początku wczesnego okresu rzymskiego rozpoczynał się w Polsce południowo-zachodniej proces odtwarzania sieci osadniczej, który jeszcze w fazie B1 wydaje się niezbyt intensywny, natomiast wyraźnie przybiera na sile już od początku fazy B2. W rejonie bystrzycko-oławskim, najmniej dotkniętym kryzysem osadniczym, pewne elementy nadłabskie pojawiają się już od przełomu er. Były one wskazywane w literaturze już w latach międzywojennych przez badaczy niemieckich. Chodzi tu przede wszystkim o znaleziska sepulkralne – nie tylko zabytki metalowe, takie jak sprzączki, szpile i zapinki, lecz także naczynia ceramiczne, których obecność wskazuje na jeszcze większą intensywność kontaktów kultury przeworskiej ze strefą nadłabską.

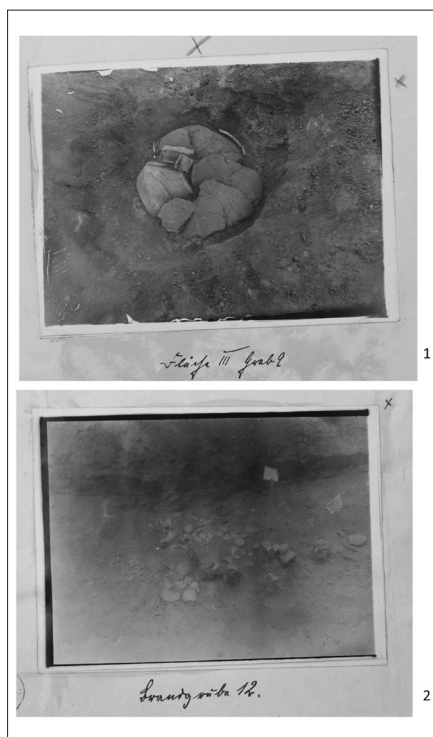
Trzeba również wskazać obecność zabudowy w typie nadłabskim, a konkretnie budynków mieszkalnych, które można obserwować w zasadzie jedynie na obszarze plemiennym Markomanów i Kwadów. Dostrzegali to T. Gralak niejako na marginesie swoich studiów poświęconych zagadnieniom metrycznym w budownictwie przeworskim. Wypada tu wymienić szczególnie osady w Skrzypniku i Polwicy, ale też najpewniej doskonale rozpoznane stanowisko osadnicze w Domasławiu (jak dotąd nieopublikowane; T. Gralak 2014).

Mamy zatem do czynienia w rejonie bystrzycko-oławskim z występowaniem niezwykle silnych wpływów z obszaru nadłabskiego, najprawdopodobniej z Kotliny Czeskiej. Gdyby dotyczyły one jedynie metalowych części stroju i ozdób, można by przypisywać ich obecność działaniu szerokich wpływów interkulturowych w zakresie stylistyki plastycznej, a szczególnie stroju kobiecego, o rodowodzie norycko-panońskim. Jego przejawy są obecne właściwie wszędzie na rozległych połaciach środkowoeuropejskiego Barbaricum. Jest to jednak także ceramika, a ponadto niezwykle charakterystyczna zabudowa osad, typowa w zasadzie tylko dla strefy markomańsko-kwadzkiej. Na obszarze żyznego międzyrzecza Bystrzycy i Oławy w początkach okresu rzymskiego trzeba zatem brać pod uwagę obecność ludności przybyłej z południa. Najwyraźniej brała ona bezpośredni udział w odbudowie sieci osadniczej kultury przeworskiej po kryzysie demograficznym przełomu er. Można przypuszczać, że były to grupy ludzkie zarówno wywodzące się z obszarów przeworskich, które powróciły do dawnych siedzib, niosąc ze sobą nabyte elementy kulturowe, jak i wręcz grupy ludności markomańskiej czy kwadzkiej, utrzymujące swój tradycyjny model osadnictwa na nowo objętych ziemiach. Kwestie te w przyszłości mogą być lepiej naświetlone przez pełną publikację materiałów nie tylko z osady (czy raczej kompleksu osad) w Domasławiu, lecz także

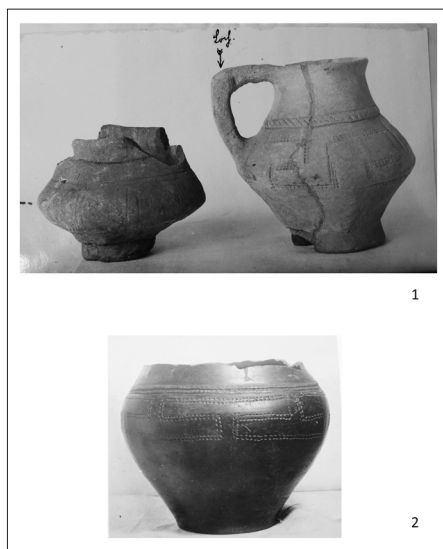
badanej równoległe osady w Polwicy. Oba stanowiska dostarczyły ponadto niezwykle interesującego i licznego materiału ceramicznego, który również może zmienić nasze dotychczasowe poglądy na kwestie techniki produkcji i stylistyki naczyń w fazach B1 i B2.

Sprawa kontaktów ze strefą nadłabską nieco inaczej przedstawia się w głogowskim rejonie osadnictwa. W latach międzywojennych wskazywano na silne wpływy z tamtego obszaru, widoczne w sposobie zdobienia ceramiki z cmentarzyska w Nosocicach (ryc. 2, 3; K. Tackenberg 1925, s. 37–38, tabl. 5:2; S. Pazda 1984, s. 191–193). W rejonie głogowskim jeszcze w okresie przedrzymskim wpływy z obszaru nadłabskiego (czyli oczywiście *de facto* jastorfskie) odcisnęły silne piętno, co dokumentują zabytki pochodzące z nekropoli w Żukowicach, Domaniowicach (S. Pazda 1980, s. 34) i wspomnianym już Bytominie (R. Kuźbik, A. Błażejowski 2016). Jak zauważono w publikacji ostatniego z wymienionych stanowisk, w okresie przedrzymskim na obszarze środkowego Nadodrza mamy w rzeczywistości do czynienia nie z migracją ludności z dorzecza Łaby, ale z ewolucyjnym rozwojem kulturowym od cywilizacji pól popielnicowych do kultury jastorfskiej; cmentarzysko z Bytomina zaś byłoby odpowiednikiem Marianowa na Pomorzu (R. Kuźbik, A. Błażejowski 2017, s. 42).

W tym kontekście stwierdzenie obecności silnych wpływów nadłabskich w Nosocicach byłoby jak najbardziej uzasadnione. Wymieniane w dawnej literaturze motywy zdobnicze typowe dla Nadłabia oraz oczy-

Ryc. 2. Nosocice, pow. głogowski. Groby nr 2 i 12 kultury przeworskiej (fot. A. Błażejowski, Archiwum Państwowe we Wrocławiu)

Ryc. 3. Nosocice, pow. głogowski. Ceramika kultury przeworskiej (fot. A. Błażejowski, Archiwum Państwowe we Wrocławiu)

wiecie zabytki metalowe zdają się to potwierdzać. Okazuje się jednak, że dokładny ogląd zabytków z Nosocic nie potwierdza w zasadzie dużej intensywności tychże wpływów. Dzięki uprzejmości kolegów z Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu miałem możliwość obejrzenia większości zabytków z grobów nosocickich. Te naczynia, które noszą ewidentne cechy stylistyki nadłabskiej, stanowią w całym zbiorze znikomy odsetek. Podobnego oglądu tych samych materiałów dokonał dr Marcin Bohr, którego spostrzeżenia są zbieżne z opisanymi wyżej.

Oczywiście materiały z cmentarzyska w Nosocicach wymagają ponownych, dokładnych studiów. Ze względu na chronologię i występowanie w tym samym miejscu grobów należących do kultury pomorskiej jest to na pewno jedno z kluczowych stanowisk kultury przeworskiej z jej południowo-zachodniej strefy. Poza tym sporo wniesć może pełne opublikowanie materiałów z osad kultury przeworskiej, wykrytych i przebadanych na zachodnich krańcach Głogowa, w tym w Żukowicach. Poza uzyskaniem nowych materiałów będzie to cenny materiał porównawczy dla dotychczas lepiej poznanych zespołów sepulkralnych.

Bardziej na zachód od rejonu głogowskiego nie ma w zasadzie śladów osadnictwa kultury przeworskiej z fazy B1, natomiast rysują się dość niejasne pod względem kulturowym skupiska stanowisk, które przyporządkowywane są tzw. grupie lubuskiej (R. Wołągiewicz 1981). Kwestia jej definicji i ewentualnego zasięgu wymaga jednak ponownej analizy. Niejasno natomiast we wczesnym okresie rzymskim przedstawia się sytuacja osadnictwa w rejonie legnickim – głównie z powodu niewielkiej liczby danych.

Na dzisiejszym pograniczu Dolnego Śląska i Wielkopolski osadnictwo odbudowywało się bardzo powoli; wpływy nadłabskie nie są wyraźne. W dorzeczu Baryczy liczba stanowisk datowanych na fazę B1 jest minimalna – nawet w żyznej, zachodniej jego części, gdzie S. Pazda (1980) wyróżnił górski rejon osadnictwa (C. Pescheck 1939, s. 271, 275; A. Błażejowski 1998, s. 36). Nie inaczej sprawa przedstawia się w dorzeczu Widawy – mimo jego bliskiego położenia (najpewniej satelitarnego) względem omówionego wcześniej rejonu bystrzycko-oławskiego, gdzie praktycznie brakuje znalezisk o takim datowaniu.

Na obszarze Górnego Śląska proces rekonstrukcji osadnictwa, i tak niegdyś bardzo słabego, w zasadzie się nie rozpoczął. Nad Prosną natomiast, czyli na wschodnim pograniczu śląsko-wielkopolskim, funkcjonowała dość gęsta sieć osadnicza. Właśnie na tę fazę przypada apogeum jej rozwoju, co wyraźnie dokumentuje struktura przestrzenno-chronologiczna cmentarzyska w Ciecierzynie. Niektóre zabytki tam odkryte świadczą o dalekosiężnych kontaktach społeczności użytkującej tę nekropolę (G. Martyniak, R. Pastwiński, S. Pazda 1997, s. 66, 68, 82–84).

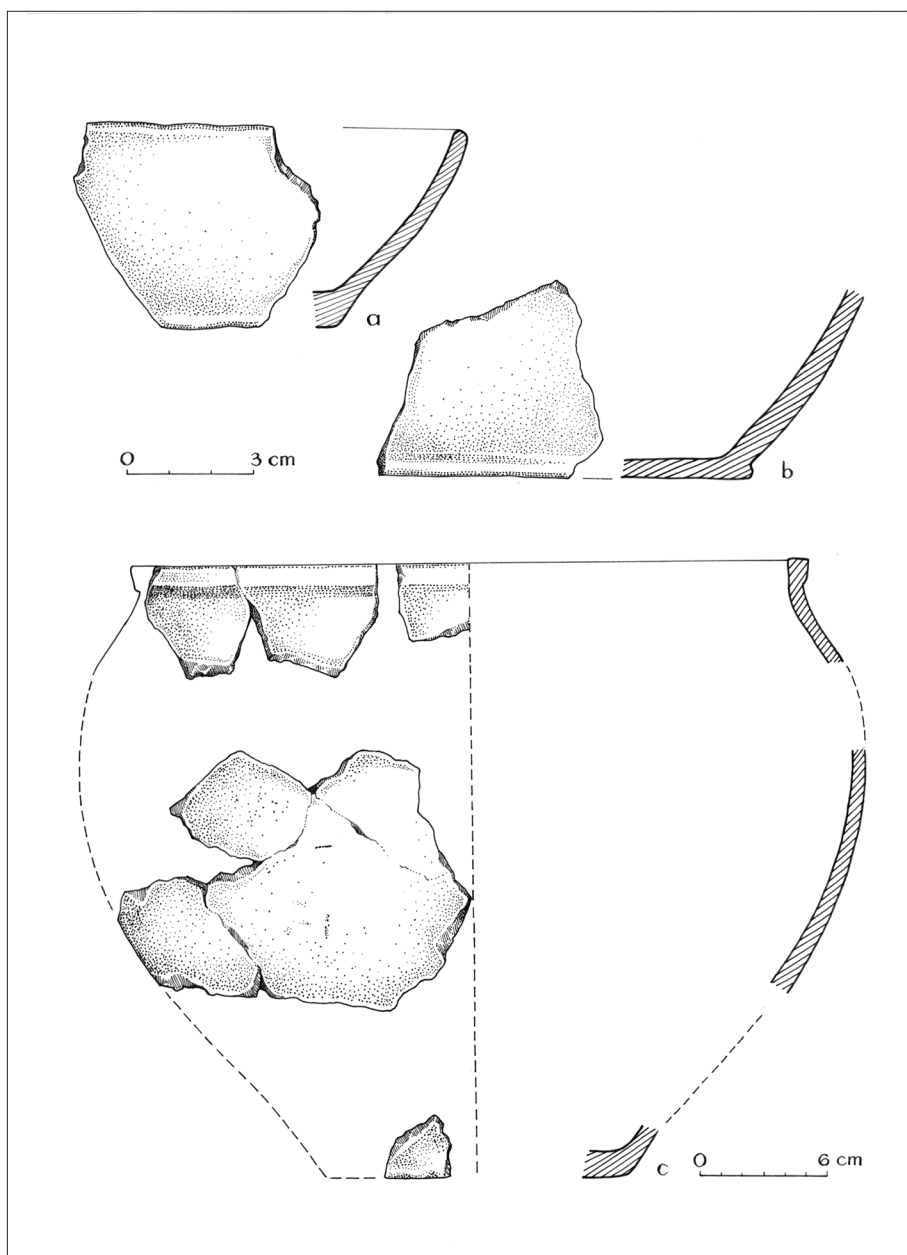
Inne części Górnego Śląska pozostawały wciąż – z niewiadomych dotąd przyczyn – nieziasiedlone. Trzeba jednak zauważyć obecność doskonale znanego, okazałego grobu z Opola-Gosławic (G. Raschke 1939; J. Szydlowski 1964, s. 109; A. Błażejowski 1998, s. 40–41, 189), mającego oczywiście charakter ponadregionalny. Wydaje się zupełnie nieprawdopodobne, aby taki obiekt powstał z dala od jakiegos znaczącego skupiska osadniczego.

Pewne zmiany we wzajemnych kontaktach przeworsko-nadłabskich nastąpiły w fazie B2. Na południu Śląska, w strefie Przedgórze Sudeckiego i samych Sudetów pojawiają się stanowiska noszące często mieszane cechy przeworsko-nadłabskie. Są one najpewniej nie tylko efektem penetracji gór przez jakieś grupy ludzkie z południa, lecz także wynikają z kontaktów utrzymywanych ze środowiskiem markomańsko-kwadzkim przez ludność międzyrzecza Bystrzycy i Oławy. Duże osady wspomniane wyżej: Domasław, Polwica, oraz wiele innych, mniejszych, było wciąż zasiedlonych, a przy tym nadal wyraźne w materiałach zabytkowych są tam wpływy nadłabskie, dostrzegalne m.in. w formach i zdobnictwie ceramiki.

Trzeba tu wspomnieć przebadaną przez S. Pazdę, niezwykle interesującą osadę pracownianą w Lizawicach, pow. oławski, niestety do tej pory nieopublikowaną w pełni, znaną jedynie ze sprawozdań (por. np. S. Pazda 1967; 1969). Również sporych rozmiarów ośrodek produkcji żelaza powstał właśnie w fazie B2, choć największy rozwój osiągnął, jak się wydaje, w fazie B2/C1. Materiał ceramiczny poza cechami typowo przeworskimi bądź interregionalnymi nosi też wyraźne cechy typowe dla górnego Nadłabia. Najważniejsze jednak jest to, że najprawdopodobniej sama technologia produkcji żelaza została zapożyczona z obszaru Kotliny Czeskiej, a zatem z terytorium Markomanów. Świadczy o tym przede wszystkim obecność dymarek z tzw. głęboką kotlinką (por. P. Madera 2008).

Na zachodnich krańcach omawianego obszaru pojawiło się jednak nowe zjawisko kulturowe. Zaczęła się kształtować tzw. kultura luboszycka, którą zdefiniował i opisał G. Domański (1979). Jak wskazuje ten badacz, w zasadzie od samego jej zarania były obecne nie tylko elementy kultur przeworskiej i wielbarskiej, lecz także silne elementy nadłabskie (G. Domański 2010, por. też M. Bohr 2002). Należy pamiętać, że w fazie wcześniejszej funkcjonowały tam populacje związane z tzw. grupą lubuską, której cechy nadłabskie nie budzą wątpliwości. Mamy tu jednak do czynienia na pewno z wpływami z terenów środkowego Nadłabia. Obszar między Odrą a Kwisą i Bobrem od fazy B2 był na pewno penetrowany przez osadnictwo z co najmniej trzech kierunków: zachodniego przez grupy znad Łaby, wschodniego przez grupy ludności przeworskiej – najpewniej z rejonów głogowskiego i górowskiego, oraz z północnego wschodu przez silnie napierające grupy, mające prawdopodobnie mieszany charakter kulturowy (por. M. Bohr 2008). Ślady ekspansji tych ostatnich są bardzo liczne w Wielkopolsce, także południowej (por. H. Machajewski 1980).

Sytuacja kulturowa na omawianym obszarze stała się bardziej złożona jeszcze w fazie B2/C1. Intensywny rozwój terytorialny osadnictwa kultury luboszyckiej doprowadził do tego, że wyraźnie poszerzyła się strefa kontaktowa pomiędzy strefą nadłabską a kulturą przeworską. Owa ekspansja nasiliła się jeszcze w fazie C1 (G. Domański 1979, s. 98–99). Ogólnie rzecz ujmując, można stwierdzić, że okres wojen markomańskich to czas wielkich przemian kulturowych, będących przede wszystkim wynikiem licznych migracji, które swym zasięgiem objęły także obszar południowo-zachodniej Polski. Zagadnienia te zostały szczegółowo omówione przez M. Olędzkiego (2008). Warto jednak przypomnieć odnotowanie wyraźnie dostrzegalnych wpływów z obszarów zajętych przez plemiona Germanów reńsko-wezerskich, z którymi współwystępują wpływy nadłabskie,

Ryc. 4. Wzgórze Garbiec k. Myśliborza. Ceramika z grobu z okresu rzymskiego (wg A. Błażejowski, R. Jarysz 2015)

np. w postaci ornamentu kółka zębatego na ceramice (A. Błażejowski 2007a, s. 68–70). Najprawdopodobniej napływ elementów kulturowych z zachodnich krańców na terytorium kultury przeworskiej Barbaricum nastąpił za pośrednictwem lub z udziałem mieszkańców nadłabskiej strefy kulturowej.

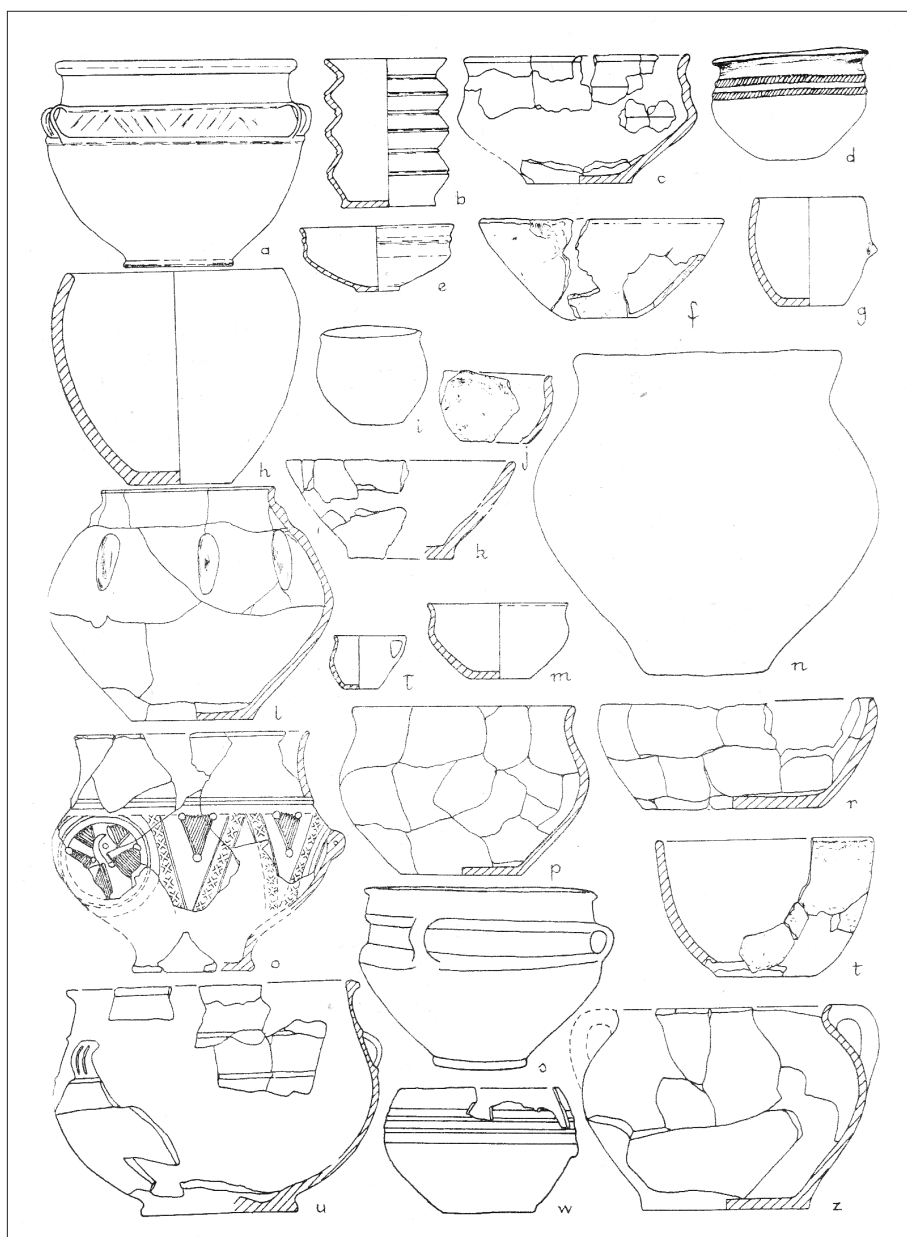
Ponadto o kontaktach ze strefą nadłabską – najpewniej z obszarem położonym na południe od Sudetów – zdają się świadczyć znaleziska (na razie pojedyncze) odkryte właśnie w obrębie gór i przedgórza. Trzeba tu wymienić szczególnie Mściwojów (A. Błażejowski 2008, s. 143; K. Sielicka 2013) i Wzgórze Garbiec (ryc. 4; A. Błażejowski, R. Jarysz 2015).

Omawiana kwestia inaczej przedstawia się w późnym okresie wpływów rzymskich. Zaistniały tu przede wszystkim dwa zjawiska. Pierwsze z nich to postępująca ekspansja elementów kulturowych z obszaru środkowego Nadłabia. Przejawiała się ona szczególnie rozszerzaniem się terytorium kultury luboszyckiej, która (jak wcześniej wskazano) była niejako transmitterem owych wpływów na obszar kultury przeworskiej (ryc. 5, 6). W związku z tym na linii styku obu kultur pojawiły się stanowiska archeologiczne o cechach generalnie nadłabskich (czy luboszyckich), gdzie jednak materiał zabytkowy zawiera pewne elementy typowe dla kultury przeworskiej. Można tu wymienić w głównej mierze osadę w Krępnicy i zapewne inne stanowiska zlokalizowane nad Kwisą i Bobrem (ryc. 7, 8; A. Błażejowski 2007b).

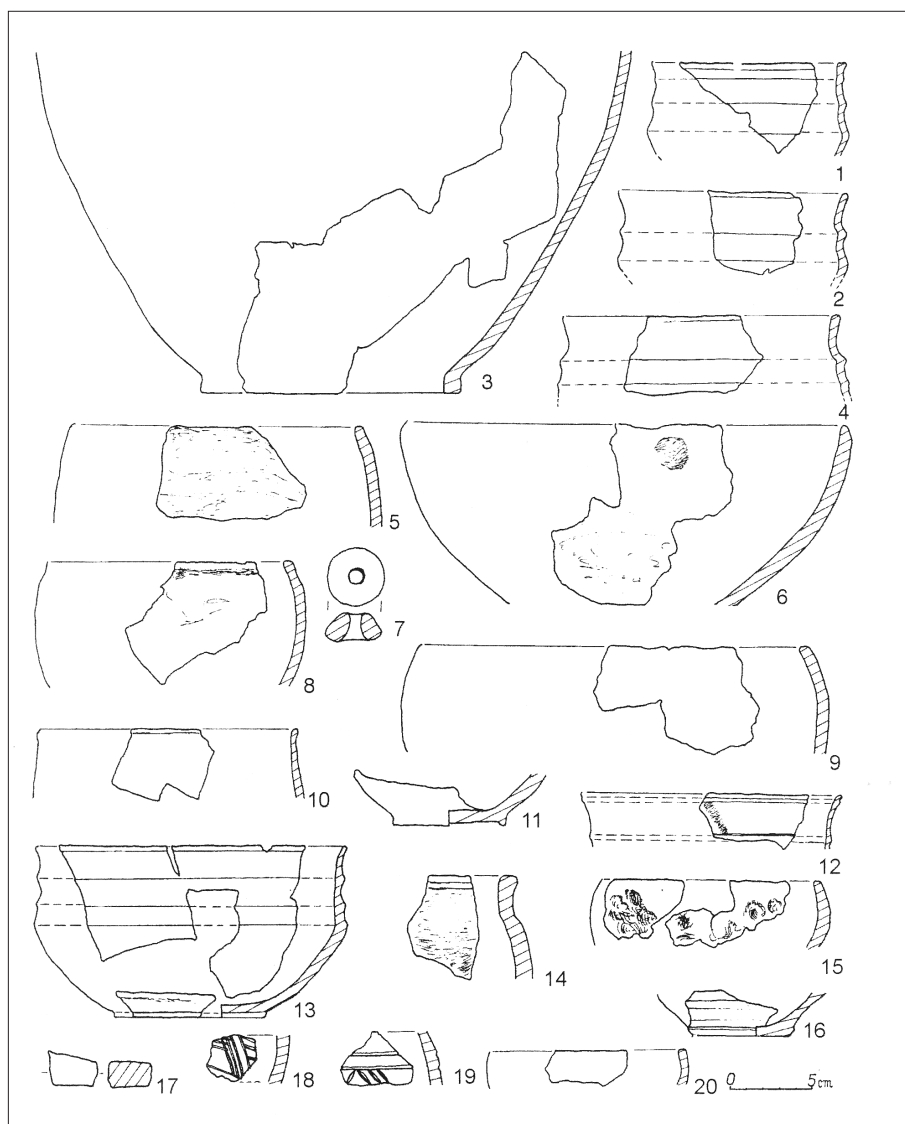
Drugim zjawiskiem w tym okresie jest pojawianie się inhumacji. Odkryto w zasadzie tylko pojedyncze stanowiska grobowe, jednak tendencja wydaje się wyraźna (A. Błażejowski 1997). Należy podkreślić, iż nie ma to nic wspólnego z dawnymi grobami szkieletowymi kultury przeworskiej z wczesnego okresu rzymskiego. W tym przypadku także najpewniej związane jest to z wpływami z obszaru środkowego czy dolnego Nadłabia, o czym świadczą nie tylko same groby szkieletowe, np. w Tymowej (M. Jahn 1924), lecz także ich wyposażenie (A. Błażejowski 1997, s. 182, ryc. 4).

Trzeba podkreślić, że w fazie C2 nie ma przejawów wpływów kulturowych z obszaru górnego Nadłabia. Wynikało to z pewnością z powolnej ekspansji osadnictwa kultury przeworskiej w kierunku południowym, do strefy Przedgórze Sudeckie i samych gór (A. Błażejowski 2006, s. 93). W związku z tym pojawianie się południowych elementów miało zapewne charakter jedynie incydentalny – i właściwie nie zostało zanotowane w postaci znalezisk archeologicznych.

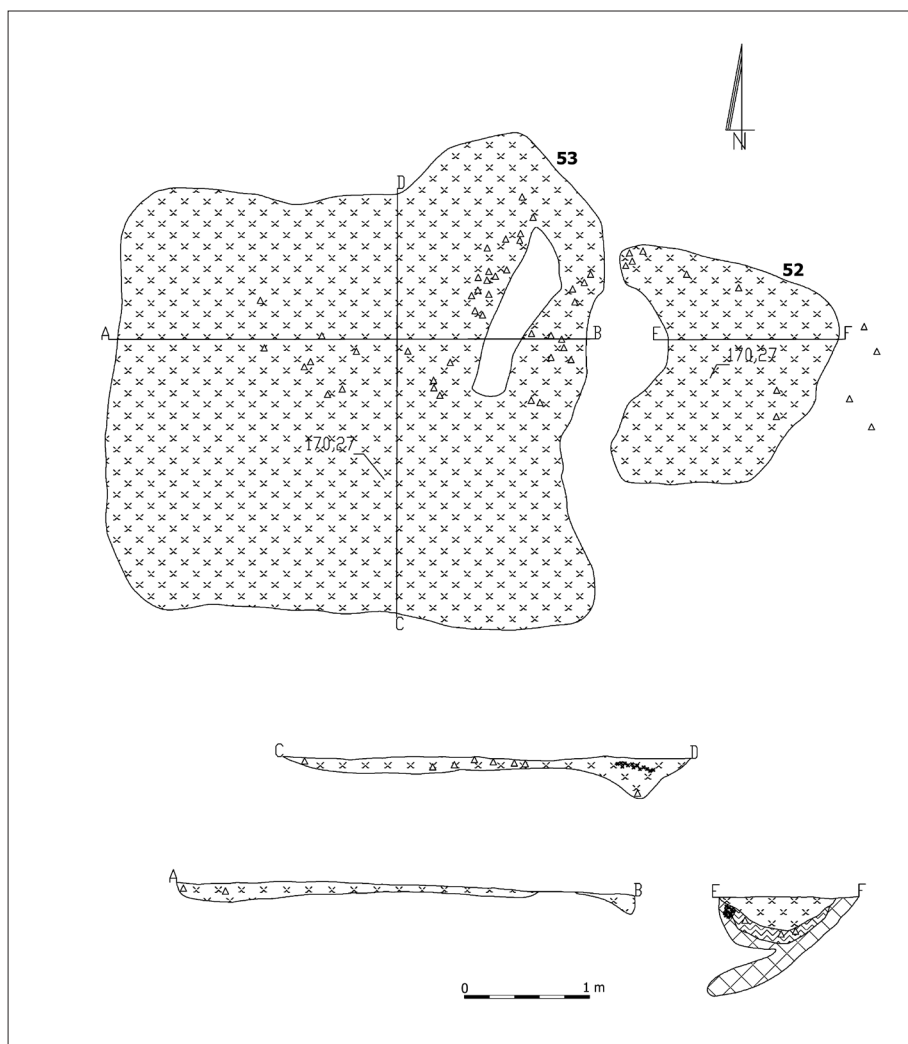
Zupełnie inny charakter miały wpływy nadłabskie w okresie wędrówek ludów. Zasadniczo nie będzie on tu omawiany, gdyż powinien być przedmiotem osobnego opracowania. Warto jednak zwrócić tu uwagę na kilka przemian, jakie miały wówczas miejsce w górnej partii dorzecza Odry. Okres dominacji Hunów w Europie przyniósł ogromne zmiany nie tylko w zakresie fal migracji na wielkich przestrzeniach kontynentu, lecz także w kierunkach kontaktów handlowych i kulturowych w ogóle. Nowe znaleziska z tego czasu, notowane coraz częściej w dorzeczu Odry – w tym takie, które można datować na przełom V/VI w. – zdają się przeczyć twierdzeniom o całkowitym wyludnieniu tego obszaru u schyłku starożytności, przed przybyciem Słowian (K. Godłowski 1985, s. 120, 154). Przede wszystkim wskazują one na wyraźne związki kulturowe tej strefy Barbaricum właśnie z obszarem Nadłabia. Przykładem mogą tu być nie tylko znaleziska metalowe,

Ryc. 5. Ceramika III fazy kultury luboszyckiej (wg G. Domański 1979)

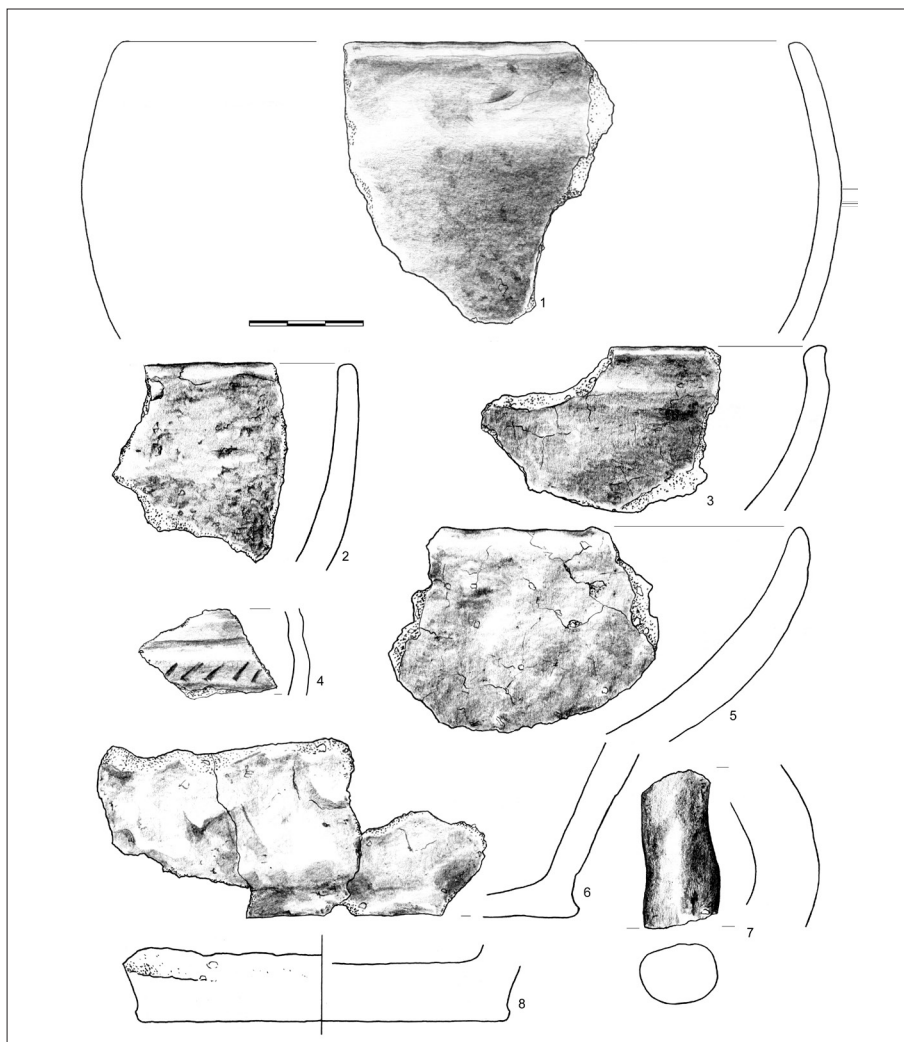
Ryc. 6. Ceramika z osady kultury luboszyckiej w Jazowie (wg G. Domański 2010)

Ryc. 7. Krępica, stan. 8, pow. bolesławiecki. Budynek mieszkalny (wg A. Błażejowski 2007b)

np. zapinka turyńska z okolic Wrocławia (A. Błażejowski 2015), lecz także niektóre zespoły ceramiki pochodzące ze strefy sudeckiej czy przedsudeckiej (por. A. Błażejowski 2006, s. 96–97). Jak wcześniej zaznaczono, problematyka ta wymaga osobnych, szczegółowych studiów (por. M. Bohr 2007; A. Błażejowski 2012, s. 466), zwłaszcza w odniesieniu do zagadnienia kontynuacji kulturowej i osadniczej między antykiem i wczesnym średniowieczem (A. Błażejowski 2013).

W podsumowaniu wypada stwierdzić, że kontakty kultury przeworskiej z nadłabską strefą kulturową na styku dorzeczy Odry i Łaby były zawsze bardzo intensywne, przy czym

Ryc. 8. Krępica, stan. 8, pow. bolesławiecki. Zabytki z osady (wg A. Błażejowski 2007b)

nie można ich tłumaczyć tylko i wyłącznie samym sąsiedztwem. Nadłabskie elementy kulturowe są wyraźnie widoczne w cechach zabytków (ruchomych i nieruchomych) związanych z procesem odtwarzania sieci osadnictwa kultury przeworskiej po kryzysie demograficznym przełomu er. Ewidentny jest napływ tychże elementów w stuleciach późniejszych, także w zakresie budownictwa i technologii produkcji żelaza. Były one obecne również w dobie wojen markomańskich, choć wydaje się, że istotniejszy wówczas był udział części populacji „przeworskich” w przemianach kulturowych między Sudetami i Karpatami a środkowym Dunajem. Wreszcie widoczne są także ślady omawianych tu kontaktów z okresu wędrówek ludów – jednak, jak wskazano wcześniej, wymagają one jeszcze dokładniejszych studiów.

BIBLIOGRAFIA

BŁĄŻEJEWSKI A.

- 1997 Przenikanie inhumacji z Nadłabia i Pomorza Zachodniego na Śląsk w późnym okresie rzymskim i okresie wędrówek ludów, [w:] B. Gediga, J. Horwat, G. Przybył, D. Reclaw (red.), *Rola Odry i Łaby w przemianach kulturowych epoki brązu i epoki żelaza*, Prace Komisji Archeologicznej PAN, nr 11, s. 171–183.
- 2006 Die vorrömische Eisenzeit und die römische Kaiserzeit in den nördlichen Sudeten. Die Quellenbasis und der Forschungsstand, *Acta Archaeologica Carpatica*, t. 41, s. 85–100.
- 2007a Kultura przeworska a reńsko-wezerska strefa kulturowa, *Studia Archeologiczne*, t. 39.
- 2007b Osada z okresu wpływów rzymskich na stanowisku 8 w Krępnicy, pow. Bolesławiec, [w:] B. Gediga (red.), *Archeologiczne zeszyty autostradowe Instytutu Archeologii i Etnologii PAN*, t. 6: *Badania na autostradzie A4*, cz. IV, Wrocław, s. 175–200.
- 2008 Die Frage der elbgermanischen Besiedlung in Schlesien in der römischen Kaiserzeit, [w:] A. Błażejowski (red.), *Labor et Patientia. Studia archaeologica Stanisłao Pazda dedicata*, Wrocław, s. 139–150.
- 2011 Western Germanic tribes and the Romanization of Central European Barbaricum, [w:] E.C. De Sena, H. Dobrzańska (red.), *The Roman Empire and Beyond: Archaeological and Historical Research on the Romans and native Cultures in Central Europe*, British Archaeological Reports International Series 2236, Oxford, s. 51–60.
- 2012 Problem kontynuacji osadniczej i kulturowej pomiędzy okresem wędrówek ludów a wczesnym średniowieczem w południowej części Śląska, [w:] A. Jaszewska (red.), *Z najdawniejszych dziejów. Grzegorzowi Domańskiemu na pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Zielona Góra, s. 461–472.
- 2013 Cultural changes in the Upper Basin of the Odra River at the close of Antiquity, [w:] S. Kleingärnter, T. Newfield, S. Rossignol, D. Wehner, *Landscapes and Societies in Medieval Europe East of the Elbe*, Toronto, s. 27–41.
- 2015 A Brooch from Wrocław area. A contribution to the research on the Migration Period in South-West Poland, *Slavia Antiqua*, t. 56, s. 171–182.

BŁĄŻEJEWSKI A., DIAKOWSKI M., MARKIEWICZ J.

- 2012 Wstępne wyniki badań osady z młodszego okresu przedrzymskiego na stanowisku Bytomin (Bytnik) 6, gm. Głogów, *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, t. 54, s. 161–184.

BŁĄŻEJEWSKI A., JARYSZ R.

- 2015 The Grave from the Roman Period at the Garbiec Hill near Myślubórz, Lower Silesia, *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, t. 57, s. 129–142.

BOHR M.

- 2002 Elementy przeworskie i wielbarskie w kulturze luboszyckiej, *Archaeologia Silesiae*, t. 1, s. 123–158.
- 2007 *Późna faza kultury przeworskiej na Dolnym Śląsku*, [maszynopis pracy doktorskiej, Archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego], Wrocław.
- 2008 Górne i środkowe dorzecze Bobru oraz dorzecze Kwisy w okresie rzymskim i wczesnym okresie wędrówek ludów – uwagi o stanie badań i kwalifikacji kulturowej stanowisk, *Silesia Antiqua*, t. 44, s. 55–72.

DĄBROWSKA T., WOŹNIAK Z.

- 2005 Problem genezy kultury przeworskiej i oksywskiej, [w:] P. Kaczanowski, M. Parczewski (red.), *Archeologia o początkach Słowian*, Kraków, s. 87–102.

DOMAŃSKI G.

- 1979 *Kultura luboszycka między Łabą a Odrą w II–IV wieku*, Wrocław.
- 2010 *Dorzecze dolne Nysy Łużyckiej schyłku starożytności*, Wrocław.

GODŁOWSKI K.

- 1985 *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Wrocław.

GRALAK T.

- 2014 Analiza metrologiczna reliktyw budownictwa z wczesnego okresu wpływów rzymskich z osady w Polwicy 4,5 i Skrzypniku 8 w powiecie oławskim na tle związków z południowymi partiami kręgu nadłabskiego, [w:] A. Jaszewska, M. Olędzki (red.), *Kultura przeworska. Odkrycia – interpretacje – hipotezy*, Zielona Góra, s. 197–215.

IBRAGIMOW K.

- 2012 *Relacje kulturowe między górnym i środkowym dorzeczem Odry a Kotliną Czeską, Morawami i południowo-zachodnią Słowacją w okresie przedrzymskim i wczesnym okresie rzymskim*, [maszynopis pracy doktorskiej, Archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego], Wrocław.

JAHN M.

- 1924 *Funde aus dem vierten Jahrhundert n. Chr., Altschlesien*, t. 1, s. 86–103.

KOŁODZIEJSKI A.

- 1973 Badania cmentarzyska w Domaniowicach, pow. Głogów w latach 1964–1971, *Sprawozdania Archeologiczne*, t. 25, s. 113–136.

KUŻBIK R., BŁĄŻEJEWSKI A.

- 2016 Badania wykopaliskowe na cmentarzysku w Bytominie (Bytniku), gm. Głogów, na stanowisku 1, [w:] J. Markiewicz, A. Błazejewski (red.), *Osada i cmentarzysko z epoki żelaza na stanowiskach Bytomin (Bytnik) 1 i 6*, Wrocław, s. 9–66.

MACHAJEWSKI H.

- 1980 Kultura wielbarska a kultura przeworska w Wielkopolsce, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, t. 29, s. 49–64.

MADERA P.

- 2008 Ze studiów nad piecami dymarskimi z kotlinką „bardzo dużą” na Śląsku, [w:] A. Błazejewski (red.), *Labor et Patientia. Studia archaeologica Stanisłao Pazda dedicata*, Wrocław, s. 171–204.

MARTYNIAK G., PASTWIŃSKI R., PAZDA S.

- 1997 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Ciecierzynie, gmina Byczyna, woj. opolskie*, Wrocław.

OLĘDZKI M.

- 2008 *Czas przemian. Barbaricum między Bałtykiem a środkowym Dunajem w dobie wojen markomańskich*, Łódź.

PAZDA S.

- 1967 Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku hutniczym kultury przeworskiej z II–III w. n.e. w Lizawicach, pow. Oława, w 1965 roku, *Sprawozdania Archeologiczne*, t. 19, s. 374–379.
- 1969 Dalsze badania w Lizawicach, pow. Oława, *Sprawozdania Archeologiczne*, t. 21, s. 323–327.
- 1980 Studia nad rozwojem i zróżnicowaniem lokalnym kultury przeworskiej na Dolnym Śląsku, *Studia Archeologiczne*, t. 10.
- 1984 Obce elementy w kulturze przeworskiej na Dolnym Śląsku, *Przegląd Archeologiczny*, t. 31, s. 187–195.

PESCHECK C.

- 1939 *Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien (100 vor bis 200 nach Christus)*, Leipzig.

RASCHKE G.

1939 Die Ausgrabung des Fürstengrabes von Ehrenfeld im Kreise Opeln, *Altschlesien*, t. 8, s. 52–72.

SIELICKA K.

2013 Dwa groby ciałopalne kultury przeworskiej z Mściwojowa, pow. jaworski, *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, t. 55, s. 169–178.

SZYDŁOWSKI J.

1964 Obrządek pogrzebowy na Górnym Śląsku w okresie wpływów rzymskich, *Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu*, t. 2, Bytom.

TACKENBERG K.

1925 *Die Wandalen in Niederschlesien*, Berlin.

WOŁĄGIEWICZ R.

1981 Grupa lubuska, [w:] J. Wielowiejski (red.), *Prahistoria ziem polskich*, t. 5, Wrocław, s. 205–209.